

VU Research Portal

Is een ander Europa mogelijk? Linkse dilemma's tegenover een neoliberaal project'
van Apeldoorn, B.

published in
Waterstof – Krant van Waterland
2007

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)
van Apeldoorn, B. (2007). Is een ander Europa mogelijk? Linkse dilemma's tegenover een neoliberaal project'. *Waterstof – Krant van Waterland*, 1-7.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:
vuresearchportal.ub@vu.nl

Is een ander Europa mogelijk? Linkse dilemma's tegenover een neoliberale project

Bastiaan van Apeldoorn

Bijna twee jaar na het massale nee tegen de Europese Grondwet zit de schrik er in Den Haag nog steeds goed in. Het nieuwe kabinet-Balkenende predikt de gemeenschapszin, maar gaat er bij voorbaat van uit dat deze ophoudt bij de nationale grenzen ? vandaar de afwijzing van een nieuw referendum over een nieuw (grondwettelijk) verdrag. Als het om Europa gaat regeert de angst, van rechts tot links. Na het referendum is de geest echter moeilijk weer in de fles te stoppen en is de politisering van het Europese integratieproces ook in Nederland een feit. Europabreed lijkt bij deze politisering de tendens vooral negatief te zijn: naarmate Europa meer ingrijpt in het dagelijks leven van de burger, keren meer mensen zich van Europa af. Misschien zijn we zelfs getuige van een legitimiteitscrisis van het gehele Europese project.

Ook voor wie Europa een warm hart toedraagt, hoeft deze ontwikkeling niet enkel te verontrusten. Zij kan ook worden gezien als een kans om de Europese Unie een sterkere basis te geven. Maar hiervoor is wel nodig dat we het debat minder ééndimensionaal voeren dan we met name in Nederland tot nu toe hebben gedaan. In onze polder gaat het, zoals tijdens het debat over de Grondwet, vooral vóór of tegen Europa, om meer of minder Europese integratie. Zo'n simpele dichotomie laat echter geen ruimte voor een debat over wat voor **soort** Europa we zouden willen. Het gaat dan bijvoorbeeld over de verhouding tussen overheid en markt, over verdelingsvraagstukken, over de verhouding tussen interne markt en sociaal beleid, kortom over vragen op de klassieke links-rechts dimensie. Uit onderzoek blijkt dat deze vraagstukken de Nederlandse burger wel degelijk ook bezig houden, naast zorgen om soevereiniteit en identiteit.

Asymmetrie

Ondertussen gaat het proces van de Europese marktintegratie onverdroten voort. Hoewel Europa natuurlijk méér behelst, zowel symbolisch als materieel, blijft het primair een project van marktliberalisering. Dit proces van vermarkting, waarbij

meer en meer sociale verbanden en steeds grotere delen van de maatschappij onderworpen worden aan de tucht van de markt, is weliswaar een mondiaal proces, maar wordt in een Europese context voor een belangrijk deel verdiept en juridisch verankerd door het neoliberale beleid van de EU.

Vanuit een links perspectief, dat ernaar streeft het primaat van de markt te vervangen door het primaat van de politiek, en de vrijheid van het kapitaal door de vrijheid van het individu en haar kansen op ware zelfontplooiing, is het Europese integratieproces dus verre van onproblematisch. In haar huidige constitutie zet Europa de nationale verzorgingstaten sterk onder druk, en beperkt zij hun mogelijkheden tot het bieden van effectieve sociale bescherming en tot het behoud (laat staan de uitbouw) van een sociaal-economische orde voorzover die afwijkt van het liberale model. Hoewel hierbij zeker niet alles uit de koker van Brussel komt ? al was het maar omdat het EU-beleid in belangrijke mate wordt meebepaald door de lidstaten zelf ? speelt Europa in deze 'hervormingsprocessen' wel een cruciale rol.

Het kernprobleem van de huidige Europese eenwording is gelegen in de asymmetrie ervan: waar marktbevorderend beleid naar het Europese niveau getild is, blijven marktcorrigerend beleid en sociale bescherming primair een verantwoordelijkheid van de lidstaten. Dit zou geen probleem zijn als die lidstaten dan ook vrij gelaten zouden worden die verantwoordelijkheid op hun eigen wijze en op basis van democratische besluitvorming in te vullen. Dat is echter geenszins het geval, daar op basis van Europees recht de vier vrijheden van de Europese markt (van goederen, kapitaal, diensten en personen) boven het nationale recht en dus de eigen sociaal-economische ordening gaan. Wat dat betreft vormde de in de gesneuvelde Grondwet opgenomen tweede doelstelling van de Unie, namelijk dat zij haar burgers (ook als ze daar niet om gevraagd hebben) 'een interne markt waarin de mededinging vrij en onvervalst is' moet bieden, slechts een verdere institutionele verankering ? met vooral een belangrijke symboolwaarde ? van een allang bestaande juridische realiteit.

Neoliberale beleidsconcurrentie

Deze constitutionele asymmetrie holt bovendien de nationale verzorgingstaten en hun marktsturende en -corrigerende capaciteit verder uit door het mechanisme van de beleidsconcurrentie. In een interne markt waarin de vrijheid van kapitaal gegarandeerd is, zal beleid dat door datzelfde kapitaal als een kostenpost wordt ervaren gemakkelijk onder druk komen te staan. Ook nu het met de sociale dumping in de praktijk lijkt mee te vallen, moeten de effecten van de beleidsconcurrentie ? op het terrein van de belastingpolitiek, de sociale zekerheid,

en in mindere mate de arbeidsmarktregulering ? niet worden onderschat. Vaak is de al dan niet reële dreiging van 'exit' door mobiel kapitaal al voldoende om een beleid te instigeren dat meer expliciet is gericht op het aantrekken en behouden van dat kapitaal. De relatieve beperking van de sociale dumping mag dan ook worden gezien als een teken dat regeringen de afgelopen vijftien jaar met 'succes' die beleidsconcurrentie zijn aangegaan.

Het binnen de context van een supranationaal liberalisme nogal paradoxaal aandoende economisch nationalisme ? Nederland moet het altijd maar beter doen dan de ons omringende landen, en dus bijvoorbeeld de lonen opnieuw matigen ? wordt voorts in de hand gewerkt door een neoliberale discours over het concurrentievermogen. Volgens dit discours moeten we vanwege de globalisering allemaal concurrerender worden en is de neoliberale hervormingsagenda een noodzakelijkheid in plaats van een contingente politieke keuze die wordt geschraagd door een specifieke belangenconstellatie.

Een sociaal Europa?

Het hierboven geschetste probleem werd al vroeg onderkend door niet eens zulke hele linkse sociaal-democraten. Jacques Delors pleitte daarom als president van de Europese Commissie en later gesteund door de Europese vakbeweging al eind jaren tachtig voor een inbedding en regulering van de nieuwe interne markt middels een supranationaal en geharmoniseerd sociaal beleid ? inclusief een Europees poldermodel, en als vergezicht een Europese verzorgingstaat. Hiermee zou de asymmetrie zijn opgeheven en het zogenaamde Europese sociale model behouden blijven. Na jarenlange tegenwerking eindigde Delors' strategie echter in een fiasco. En dus duurt de asymmetrie voort. Maar niet als we de Europese politieke en bestuurlijke elite en sommige academici mogen geloven.

Lissabon: oude wijn in nieuwe zakken

De panacee voor het probleem van één supranationale markt en een gefragmenteerd sociaal beleid is nu gevonden in de zogenaamde Lissabon-strategie. Volgens deze in 2000 geformuleerde Europese hervormingsagenda is marktefficiëncy en concurrentievermogen wel degelijk te combineren met sociale cohesie. Daar de toenemende diversiteit in Europa harmonisering van sociaal beleid onhaalbaar maakt, kan de sociale dimensie van Europa echter niet langs de klassieke communautaire weg tot stand worden gebracht. Het ei van Columbus heet hier de 'open coördinatiemethode' (OCM), oftewel de horizontale coördinatie van nationaal sociaal beleid op basis van zogenaamde **best practices** en andere beleidsinstrumenten uit het neoliberale **governance** discours. Lissabon en de OCM

heffen de fundamentele asymmetrie van de Unie echter niet op, maar bevestigen deze juist: onder het mom van beleidscoördinatie wordt de beleidsconcurrentie verder aangescherpt. Dit komt omdat het behalen van de sociale doelstellingen van Lissabon de verantwoordelijkheid van de lidstaten blijft. Onder de beperkingen van de interne markt en de monetaire unie gaan die lidstaten met elkaar in de slag om te proberen die doelstellingen te halen. Onder deze beperkingen kan men weinig anders doen dan het voeren van een marktbevorderend **supply side** beleid ? bijvoorbeeld door de arbeidsmarkt verder te flexibiliseren.

Gegeven het beperkte instrumentarium van de Lissabon-strategie ? beleid aan de vraagzijde van de economie is bijvoorbeeld wegens het monetarisme van de ECB en de begrotingsregels van het Stabiliteitspact uitgesloten ? hoeft het geen verbazing te wekken dat de implementatie van de sociale doeleinden van Lissabon achterblijft en dat de nieuwe Barroso-commissie het accent helemaal heeft verlegd naar het economische doel van het concurrentievermogen.

Een links alternatief?

Deze uitkomst is echter niet zozeer een onvermijdelijke aanpassing aan een vermeende globaliseringsdruk, maar eerder de uitkomst van politieke strijd. Dit betekent dus dat er in beginsel wel degelijk linkse alternatieven zijn voor het huidige neoliberale Europa. Maar moeten we ons niet hoeden voor het bouwen van luchtkastelen? Kan bijvoorbeeld de sociale dimensie alsnog worden opgetuigd op de wijze die Delors voor ogen stond? Maar dat is op zijn best een scenario voor de verre toekomst. Niet alleen vindt men hier de lobby van het Europese bedrijfsleven op zijn weg; problematischer vanuit links perspectief is dat ook de nationale vakbonden hier nog lang niet aan toe zijn. Het kweken van meer transnationale solidariteit tussen werknemers mag dan een voorwaarde zijn voor een effectieve linkse Europastrategie; een consensus over welk model men dan moet kiezen (uit de bij wijze van spreken 27 die de ronde doen) voor de EU als geheel is hiermee nog niet gecreëerd.

Als dit supranationale sociale Europa niet meer te bouwen is, kunnen we ons dan vanuit links perspectief maar beter helemaal van Europa afkeren en de asymmetrie opheffen door de marktintegratie op Europees niveau grotendeels terug te draaien en de interne markt af te breken? Binnen de beperkingen van een kapitalistisch wereldeconomie is dit zeker voor Nederland een even onrealistische als onwenselijke strategie. Overigens wordt een dergelijk radicaal protectionisme ook door niemand serieus bepleit.

Het primaat van de politiek herstellen

De conclusie zou getrokken kunnen worden dat links, als het zich niet wegens gebrek aan realisme buitenspel wil laten zetten, zich simpelweg moet neerleggen bij de realiteit van de Europese interne markt. Wat betreft de sociale dimensie zouden we dan onze hoop moeten blijven vestigen op de horizontale beleidscoördinatie van de Lissabon-strategie ? ondanks de hierboven geschetste beperkingen. Dit is echter een fatalistische conclusie, waarbij men zich tegenover de hegemonie van het neoliberalisme simpelweg gewonnen geeft. Er is wel degelijk een uitweg uit het dilemma of we Europa de rug toe moeten keren of we ons moeten neerleggen bij de suprematie van de Europese markt.

Deze derde weg (niet te verwarren met de derde weg van de 'geneoliberaliseerde' sociaal-democratie uit de jaren negentig) is zowel een links als een pro-Europees antwoord op de dilemma's van het Europese integratieproces en de globalisering. Dat antwoord is pro-Europees omdat men afstand neemt van een eng nationaal soevereiniteitsdiscours en erkent dat ook linkse politiek zonder Europees anker hopeloos op drift raakt in de gemonialiseerde wereldeconomie. Het is echter ook een links antwoord, omdat het ondubbelzinnig het primaat van de politiek herstelt. Het is bovendien een pragmatisch antwoord, voorzover men de institutionele diversiteit in het Europa van de 27 aanvaardt, inclusief de beperkingen die deze op de middellange termijn oplegt. Totale harmonisatie van sociaal beleid is een doodlopende weg. En dus zal de interne markt in bepaalde opzichten wel degelijk ingeperkt moeten worden, en een deel van de marktintegratie mogelijk zelfs moeten worden teruggedraaid. Maar in andere opzichten zal de Europese integratie juist moeten worden verdiept. Ik noem kort enkele dingen die minimaal moeten gebeuren om Europa alsnog socialer te maken.

Hervorming interne markt

Ten eerste moet de asymmetrie tussen de supranationale marktintegratie en de nationale sociale bescherming juridisch opgeheven worden, door in een nieuw verdrag of een nieuwe Grondwet te doen wat in de gewezen constitutie is nagelaten, namelijk sociaal marktcorrigerend beleid dezelfde status te geven als marktbevorderend beleid. Dit betekent concreet dat de vier vrijheden van de interne markt niet meer boven alles gaan, maar in een Europees kader in evenwicht moeten worden gebracht met het recht van lidstaten om hun eigen nationale modellen te beschermen en desgewenst te verstevigen. Zogenaamde diensten van algemeen belang zullen bijvoorbeeld consequent van de regels van de interne markt moeten worden uitgezonderd, en het is aan de lidstaten zelf om te bepalen wat wel en niet daaronder valt (een idee dat na het échec van de Grondwet ook voorzichtig bij de PvdA heeft postgevat). Ook op het terrein van de toenemende

belastingconcurrentie zal een effectief gezamenlijk beleid noodzakelijk zijn. Voorts is er alleszins aanleiding om de verregaande liberalisering van financiële markten te heroverwegen. Nu ook in Nederland de discussie over de rol van **private equity** en **hedge funds** ? en de ontegenzeggelijk nadelige effecten van hun activiteiten voor de positie van veel werknemers en voor een stabiele groei en werkgelegenheid ? steeds luider wordt, dient men zich af te vragen hoe het komt dat de poort voor dit nieuwe kapitaal kennelijk zo wagenwijd openstaat.

Een nieuwe EMU

Ten tweede zal ook de Economische Monetaire Unie (EMU) hervormd moeten worden. Hoewel potentieel een instrument om weerstand te bieden aan de speculatieve bewegingen van mondiale financiële markten, is de EMU in haar huidige opzet vooral een instrument van neoliberale herstructurering van nationale verzorgingstaten. Om dit terug te draaien zal in er in de taakstelling van de Europese Centrale Bank (ECB) een evenwicht gecreëerd moeten worden tussen het handhaven van de prijsstabiliteit en het bevorderen van groei en werkgelegenheid; zal de sturende rol van de Raad van Ministers (en het Europees Parlement) versterkt moeten worden tegenover de ECB, en zal het Stabiliteitspact radicaal hervormd moeten worden door het te ontdoen van het staatsschuldfetisjisme dat nu aan de begrotingsregels ten grondslag ligt. Op de langere termijn echter zal de EMU niet goed kunnen functioneren zonder een zeker fiscaal federalisme. Hoe politiek impopulair het idee van een uitbreiding van het Europese budget op basis van eigen belastingheffing ook moge zijn, het is vanuit een linkse optiek toch noodzakelijk (kleine) stappen in deze richting te zetten.

Ten derde hebben we ter bevordering van een reële sociale cohesie eerder meer dan minder Europa nodig, ook qua herverdelende capaciteit (bijvoorbeeld via de structuurfondsen). Pan-Europese solidariteit blijft anders een lege huls. Hoewel een volledige harmonisatie even onhaalbaar als onwenselijk is, kan er tenslotte wel degelijk worden gestreefd naar uitbreiding van, mogelijk nationaal gedifferentieerde, sociale minimumstandaarden, bijvoorbeeld ten aanzien van het minimuminkomen en andere vormen van sociale bescherming en sociale dienstverlening.

Een nieuw links élan

Deze ideeën zijn niet nieuw. Bovendien zal hiervoor in Europa op korte termijn moeilijk een meerderheid, laat staan unanimiteit, zijn te vinden. Maar is het niet een wezenskenmerk van linkse politiek om de grenzen van het mogelijke te proberen te verleggen? Bovendien kunnen deze voorstellen allemaal doorgevoerd worden zonder de diversiteit van Europa in gevaar te brengen en een consensus te

forceren. Sterker nog, de autonomie van lidstaten om bijvoorbeeld zelf hun eigen publieke sector in te richten wordt met deze hervormingen vergroot. Tegelijkertijd wordt het Europese project als zodanig niet om zeep geholpen maar eerder versterkt. Ook als het politiek gesproken een lange weg is, is dat nog geen excuus om de neoliberale trein van de vermarkting te laten voortdenderen. De koers verleggen kan wel degelijk. Maar men dient dan wel **nu** met ideeën daarover aan de slag te gaan, en zonder angst de burger in de arena van het publieke debat met deze ideeën tegemoet te treden. Het is spijtig om te constateren dat de linkse partijen in Nederland dat tot nu toe grotendeels hebben verzuimd. Juist terwijl de discussie over een mogelijke nieuwe grondwet voorzichtig een aanvang neemt, is het tijd voor een nieuw links élan ten aanzien van een Europees project dat in zijn huidige vorm onaanvaardbaar is, maar waarvan de complete ineenstorting nog onaanvaardbaarder zou zijn.

Bastiaan van Apeldoorn is universitair hoofddocent Internationale Betrekkingen aan de Vrije Universiteit en auteur van Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration (Routledge, 2002).